

Lucija Grilec

Napori za človečnost

KARL JASPERS, O POGOJIH IN MOŽNOSTIH
NOVEGA HUMANIZMA

Društvo Apokalipsa (Zbirka Aut; 9), Ljubljana
2000, 93 strani, prevedla Marina Soldo

V prvem od treh poglavij te manj kot sto strani obsegajoče knjižice avtor, novejši nemški filozof, razmišlja o filozofiji in znanosti, o filozofiji kot znanosti.

Vprašanje, ali je filozofija sploh znanost, je vzniknilo v času razvoja specifično modernih znanosti, ki so bile do filozofije bodisi nasprotne ali pa ravnodušne. Potem ko je vse, kar je mogoče preučevati, postopoma zraslo, do neke mere dozorelo in se razpršilo iz gnezda univerzalne začetne znanosti – filozofije, je postala filozofija v luči znanosti kot metodičnega, obče veljavnega spoznanja ničevo početje. Ubadala naj bi se namreč s prazno mislijo. Po tem navidezem porazu filozofije se je spet začelo iskanje pravega filozofiranja, nekakšna sinteza iz razpršenih in raznolikih virov. Motiv iskanja je preplet vpraševanja po smislu moderne znanosti, prizadevanja po filozofskem totalnem vedenju in filozofskega (sokratovskega) pojma resnice. Sijajne poenostavitve v modernih znanostih zaobjemajo le eno plat resničnosti, resničnost v celoti pa zato dojemamo bolj raztrgano in nezaključeno, abstraktno in nedostopno kot kadarkoli prej. Grški kozmos je nadomestila ideja kozmosa znanosti. Moderna znanost stremi po zanesljivem znanju, pridobljenem na podlagi "neoporečnih" metodoloških postopkov. Na tem mestu Jaspers pravi, da za moderno znanost ni nič nezanimljivo; je kratko malo univerzalna; nič ne sme ostati skrito, zamolčano; ničesar ni, kar bi ji

lahko ušlo. Morda res ni ničesar, kar bi ji lahko ušlo. Zato pa v želji po poenostavitvah in sijajnih teorijah sama name-noma kaj spregleda. Metodološki postopki uravnotežijo odstopanja, lahko bi celo rekli, da je moderna znanost znanost povprečja.

Dejanska znanost se lahko vselej zdi očitna, ker je dostopna vsakemu človeku in hkrati skrivnostna, ker je nika-kor ne razume zares vsakdo. Iz znanosti same pa izhaja tudi občudovanja vredna moč, ki je hkrati strašljiva. Vse dokler obstaja svobodna razprava, nastaja stvar, ki je v celotnem obsegu ne more zaobjeti nobeno posamezno. Filozofijo je treba po Jaspersu iz novih, z moder-nimi znanostmi pogojenih okoliščin, izmotati neskaljeno. Filozofija je v njih namreč vseskozi živo prisotna in je od njih tako neločljiva, da je čistost obojega mogoče doseči le skupaj. Zatajevanje filozofije neopazno omogoča porajanje slabe filozofije. Ideje, ki nas usmerjajo, se potrjujejo v sistematiki raziskave, njih samih pa ni mogoče raziskati. Znanost, prepuščena sama sebi kot gola znanost, propade. Razum je kurba, ker se vdaja poljubnim stvarjem (Kuzanski), znanost je kurba, ker se proda vsakemu razrednemu interesu. Znanost je kurba, ker se vdaja kapitalu, ne meneč se za vrednote in presežek v človeku, ki je več kot le stroj. Znanstvena resnica je sicer obče veljavna, vendar odvisna od metode in predpostavk – filozofska resnica pa velja brezpogojno za tistega, ki se z njo ukvarja v zgodovinski stvarnosti, vendar v svojih izjavah ni obče veljavna. Znanstvena resnica je ena in enaka za vse, meni Jaspers. Morda, v tistem pravem, filozofskem pomenu besede, v praksi pa je znanstvena resnica pogosto v službi tega ali onega interesa. Filozofska resnica se izraža v raznolikosti filozofskih preoblek, ki imajo vse svoj prav, ni jih pa mogoče na isti način pre-nesti drugam. Potemtakem je filozofija v lastnem, znanstvenim formam analognem mišljenju transcendiranja manj

od znanosti, je pa tudi več kot znanost. Je namreč vir neke resnice, h kateri znanstveno nujno vedenje nima dostopa. Neločljiva povezanost med filozofijo in znanostjo se po Jaspersovem mnenju docela in zares uresničuje le ob njunem strogem ločevanju.

O filozofiji in znanosti pri nas piše Andrej Ule (Od filozofije k znanosti in nazaj; Sodobne teorije znanosti; Znanje, znanost in stvarnost; Logos spoznanja: osnove spoznavne teorije), ki ga najdemo tudi kot soavtorja spremne besede k delu Proti metodi Paula Feyerabenda. Jaspersovo delo O pogojih in možnostih novega humanizma je izšlo pred petdesetimi leti, Feyerabend pa približno dvajset let kasneje razkrije rigidnost vsake znanstvene metode, zavrne idejo o znanstvenem napredku, po katerem naj bi razvoj znanosti potekal v smeri vedno boljnjih teorij. Trdi celo, da med znanostjo in mitologijo ni velikih razlik. Pogled, ki tudi Jaspersu ni bil tuj, saj se v večini svojih del ukvarja z metafiziko, ontologijo, vero, krščanstvom, antropologijo. Tudi v Filozofski veri, ki je leta 1999 v prevodu Toma Virka izšla pri Novi Reviji. Filozofiranje je transcendiranje, trdi Jaspers.

Filozofija kot znanost. Kot ena izmed znanosti, katerih spoznanja bi naj bila v prid človeku in človeštvu. Znanost se danes nahaja nekje med humanizmom in zlom. Ali ni morda pretirano vračanje k človeku povzročilo današnjega antropocentrizma, ko skuša biti človek gospodar nad vsem, nekakšen nadčlovek, ki bi manipuliral. Poskuša pomagati človeku, kot stranski produkt pa proizvede še večje nelagodje, ki ga spet skuša premagati, s tem pa ustvari še večje zlo.

Vse več skrivnosti je odkritih, a za vsako odkrito se pojavi deset novih. Apokalipsa razkriva poslednje skrivnosti človeške zgodovine. Kopernik, Darwin, Freud – trije možje, ki so porušili iluzije. Starodavni miti so razgaljeni, na njihovo mesto stopajo novi. Moderna

apokalipsa? Še vedno skrivnostni genski zapis, uganke vesolja in psihoanaliza. Transcendenca, ki nam je popolnoma tuja najbrž tudi zaradi obrata k popolnemu racionalizmu, ki ga je zakrivil Descartes.

Univeza je tista, ki si z raziskovanjem in učenjem prizadeva, da bi dosegla veliko praktično enotnost znanosti in filozofije. Je prostor, kjer se srečujejo vse znanosti. Koliko ob tem ostajajo agregat, spominja univerza na duhovno blagovnico – koliko pa težijo k enotnosti vedenja, spominja na podjetje nikdar dokončane gradnje templja. Skupni duh se ne nahaja več v vse povezujoči vsebini vere, ampak le v kritičnem raziskovanju kot takšnem. In kje na Univerzi je prostor za "transcendiranje"? Očitno ga je bolj malo in še tisto malo poskuša biti kar se da znanstveno oprijemljivo, dokazljivo, metodološko neoporečno. Učitelj filozofije naj bi se čutil odgovornega za to, da bi *veliko* ne padlo v pozabo, da bi filozofske metode mišljenja ostale predmet pouka, znanosti pa pridobivale svoj vpliv v filozofski miselnosti, meni Jaspers, ki je sam deloval na univerzi v Heidelbergu, obkrožen z novokantovci, katerih sistematična racionalistična filozofija mu ni bila preveč pogodu.

V osrednjem poglavju, O pogojih in možnostih novega humanizma, avtor ugotavlja, da je pojem humanizma pomenko zelo razvejan. Oznaka tega gibanja izhaja iz "naporov za človečnost" (studia humanitatis). Jaspers poudarja, da humanizem (danes) brez izrecnega nanašanja na zgodovinski humanizem predpostavlja novi vznik človeka iz njegovega večnega izvora, pri čemer ni več odločilna misel omike jezikovne in literarne vzgoje, ampak ideja človeka, ki je igrala vlogo že v zgodovinsko omejeni obliki humanizma in v kateri je bila humanost na osnovi svetopisemske vere udejanjena neliterarno, kot pripoznanje dostojanstva v slehernem človeku. Spraševanje po novem huma-

nizmu se v prvi vrsti ne nanaša na zgodovinsko spoznanje humanizma na Zahodu (ter analognega kitajskega humanizma), ampak na nekaj prihodnjega, zato se Jaspers sprašuje o stopnjah:

Ali v humanizmu velja navezava na izročilo ali pa predvsem neka nenavezana, nova, zdajšnja ideja?

Ali je namenjen posameznim velikim izjemam in ozkim omikanim krogom – ali pa sta njegova namera in cilj usmerjena v uresničevanje strukture življenja vse populacije?

Ali humanizem predpostavlja določeno zgodovinsko stvarnost človekovega ustroja ali pa tudi in pred vsem nedoločeno možnost tistega, česar kot človeške biti ni mogoče nikdar dopolniti, a kljub temu načeloma obvezuje slehernega človeka?

Za prihajajoči humanizem si prizadevamo iz skrbi za nas same, za *sodobnega človeka*. Opisi modernega človeka, podani v zadnjih petdesetih letih, so videti zastrašujoči, pravi Jaspers.

Človek podira mostove do preteklega. V goli trenutnosti se predaja situaciji in naključju. Še zmeraj živi med kulisami, ki so bile postavljene v preteklosti, toda te kulise niso več prizorišče njegovega dejanskega življenja, ampak so videti kot kup ropotije. Človek jih dojema kot fikcije.

Zdi se, da odhaja človek v nič. Niča se oprijema v obupu ali zmagoslavju uničevanja. Od Nietzscheja naprej postaja vse bolj jasno: bog je mrtev.

Človeški obstoj postaja množični obstoj. Posameznik se izgublja v tipih, ki se vsiljujejo iz moderne literature, časopisov, kina in nivelirane vsakdanjosti vseh ljudi. V svoji izgubljenosti teži k samopoveljevanju v "mi", z udeležnostjo pri dozdevno mogočni oblasti množice, ene množice.

Ne glede na kakršnekoli opise ostajajo ljudje mnogoznačni. Velike množice so še vedno kot v snu, iz katerega se ne prebudijo niti takrat, ko na videz silno vzbujene ustvarjajo zgodovino.

Na vprašanje o poti skozi ta kaos k prihajajočemu humanizmu poskuša Jaspers odgovarjati na tri načine: Kaj sploh je človek, kakšne so dejanske okoliščine, ki je vanje postavljen (današnji človek), nazadnje pa se sprašuje še o (naši) poti humanizma.

Odgovori na ta vprašanja delujejo fragmentarno, zgoščeno, iztrgani iz spontanega miselnega toka. In res: na koncu avtor zapiše, da probleme, ki se nanašajo na to predavanje, podrobno obravnava v svojih spisih: *Duhovna situacija časa* (1931), *O izvoru in cilju zgodovine* (1949) ter *Filozofska vera* (1948).

Tega, kar človek je, se po avtorjevem mnenju ne bi smelo izrinjati v domeno spoznanega; nepredmetno ga je namreč skozi vse, kar o njem lahko vemo, mogoče izkusiti le v izvoru.

Dejanske okoliščine, ki (danes) določajo človeško bit, so tehnika, politika in razpad povezujočega zahodnega duha. Posledice tehnične dobe so v posameznostih vedno bolj razvidne, v celoti svojega pomena pa postajajo vse večja uganja. Tehnika je omogočila silno razraščanje človeških množic in življenjske razmere, v katerih postajajo branje in pisanje, učenje in možnost last vseh, obenem so pogoj nadaljnega obstoja tehničnega sveta. S tehniko je povezan nenaraven način dela. Le kdor postane specialist, lahko dandanes sploh deluje, posebno v modernih znanostih. Nujnost zgolj enolično ponavljajočega se dela, dokler človek ne postane funkcija v "mašineriji", zamenljiv, kakor deli stroja, je temeljna značilnost naše dobe. Tehnika je neizogibno potrebna. Pred njo je bil svet pogreznen v spanec, iz katerega zdaj kruto prebuja množice. Če bi odpovedala, bi to v prihodnosti povzročilo nezaslišano nesrečo, najprej množično umiranje, razpad planetarne povezanosti, opustošenje planeta, nato pa novo razkropitev preživelih ter naposled zopet udomačenje tistih redkih, ki bi z domala vseh

vsebin oropano zavestjo še živeli pod vplivom posledic tehnične dobe, toda brez prastare, zgodovinsko v davnem izročilu utemeljene vere. Jaspers se sprašuje: ali v tehnični dobi vidimo sicer nemilo usodo, toda obenem tudi možnost človeške biti – mar lahko v največji nevarnosti vseeno uzremo omogočenje nove ravni človeštva – ali pa le zlo, ki ga bo pogubilo? Naj jo zato načeloma zavržemo, popolnoma in dokončno, se tako rekoč vsilimo kot razsodniki zgodovine; ali naj živimo v ključbovalnem brezupu, prepričani, da znanjci ne bodo deležni drugega kot pogube? – Prihajajoči humanizem glede tega ne more ostati neopredeljen, meni Jaspers. Nujna je vzpostavitev notranjega odnosa do vsega tehničnega, razširjanje zavesti v ravnanju z naravo. Smo pred nalogo, da zaradi tehničnih zmožnosti ne okrnimo svojega življenja v naravi, ampak se poglobimo.

Tehnika je (danes) glavni element *političnega stanja*. V svetu, v katerem je bog obveljal za mrtvega in ki je v njem triumfiral nihilizem, so lahko ljudje brez pomislekov ravno zaradi svojega dejanskega nihilizma prevzeli vodstvo. "Neandertalci s tehniko".

Teror, mučenje, deportacije, izkoreninjanja, vse to je sicer obstajalo že prej, vendar ne v obsegu, ki ga omogočajo današnje tehnične zmožnosti. Ljudje brez domovine, interniranci, ljudje v vrtincu, ki morajo živeti iz dneva v dan, brez obzorja življenjskega načrta in kontinuitete bivanjske vsebine, tisti, ki se v nekem trenutku vključijo, nato pa zopet odcepijo in so doma po vsem svetu in nikjer – se zdijo vsi simbol za pot človeškega sveta v breztemeljnost. Žrtvovani so političnim aparatom, ki izgledajo približno takole: z njimi upravljajo funkcionarji neusmiljene birokracije; človek je papir, papir kot izkaznica, obsodba, klasifikacija, ki mu daje možnost, ga omejuje in izbriše.

Humanizem – vrnitev k človeku, človeku kot subjektu in ne zgolj objektu

manipulacij. Jaspers govori o prihajajočem humanizmu, o katerem lahko v kontekstu današnjega časa govorimo že v pretekliku. Tudi o zablodah, kot na primer radikalna permissivna vzgoja. Odprava, odpoved, propad avtoritete. Paradoksalno, toda resnično: otroci sami spet zahtevajo vrnitev (učiteljske) avtoritete, ki bi jih obvarovala pred izpadi njihovih vase zagledanih narcisoidnih vrstnikov.

Nič ni gotovega. "Zbeganost glede prihodnosti izvira iz zavesti popolne ogroženosti", piše Jaspers. "Kulture so propadle. Novost je le, da se je zdaj grožnja zgrnila nad človeštvo v celoti, da je ta grožnja absolutnejša in se je hkrati zavedamo bolj kakor kdaj prej, saj se ne polašča le dobrega in življenja, ampak tudi same človeške biti." Besede zvenijo tako sodobno, da ne bi mogle bolj. Vse večja lagodnost bivanja je po drugi strani vse večji izvor tesnobe, ki je po Heidegguru, s katerim si je Jaspers tudi dopisoval, temeljno počutje, v katerem je Tubit privedena pred sebe in svoje najslabše možnosti. Utelesenje zla?

In kaj je Radikalno zlo pri Kantu? Na to vprašanje avtor odgovarja v tretjem, zadnjem poglavju.

Po smernicah Kantove interpretacije poskuša odgovoriti na tri vprašanja:

Kaj je radikalno zlo?

Kako prihaja do možnosti osvoboditve od tega zla?

Kaj pomeni radikalno zlo za dvoumno poimenovano filozofsko religijo?

Znani Kantov kategorični imperativ se glasi takole: deluj tako, da lahko postane poslednje načelo tvojega delovanja vsakokrat princip občega zakona. Jaspersu pa se zastavi vprašanje, kako najti vsakokratno določeno pravilno vsebino svojega delovanja? Vprašali naj bi se: kakšen svet bi ustvaril s svojim delovanjem, če bi bilo to v moji moči? Delovanje, ki naj bi nas obvezovalo, se nikakor ne godi kot neizogibno naravno dogajanje. Obvezujoče dejanje lahko

namreč tudi izostane ali se sprevrže v nasprotje. Jaspers pravi, da se šele s tem porodi vprašanje, kaj je zlo. V človeku bi naj bili dve gonili: iz svojega umnega (inteligibilnega) izvora sledi zakonu; iz svojega časnega izvora pa kot psihološko spoznatno naravno bitje sledi nagnjenjem, strastem, hoče srečo v svetu, ali še prej tisto, kar pojmuje s tem. Dobro in zlo bi naj ne bilo v razliki obeh gonil, temveč v načinu njune medsebojne podreditve. Dobra je volja, ki upoštevanje zakona naredi za pogoj potešitve vzgiba zahteve po sreči. Slaba pa postane, ko "postavi" zadovoljitev zahteve po sreči "za pogoj upoštevanja zakona". Zlo torej ne počiva v nagnjenjih, impulzih, potrebi po sreči kot takšni – to so naravne danosti in so same po sebi moralno indiferentne. Zlo je le v volji (torej v možnosti, da samovoljno bodisi pritrdimo ali zanikamo) – v podreditvi enega, da bi postalo pogoj drugemu.

Volja je slaba šele, če vse izpolnjevanje dolžnosti, torej delovanje po zakonu, postavlja v odvisnost od potešitve naravnih gonov in njihove zahteve po sreči. S tem vrši sprevrženje (perverzijo) pogojnega razmerja. To sprevrženje pogojnega razmerja ima Kant za nagnjenost k zlu.

V odgovoru na drugo vprašanje Jaspers povzema Kantovo misel: nagnjenja k zlu zatorej – navkljub svobodi, od tod pa tudi dejanju in prištevnosti – kot naravnega nagnjenja ni mogoče zatreti s človeškimi močmi. Kaj torej lahko storimo? Delujemo lahko, kot temu pravi Kant, legalno – v skladu z vsakokrat določenim zakonom. Toda tako dobro kot slabo je v nastrojenju, iz katerega se deluje. Obvezani smo storiti več kot delovati objektivno po zakonu.

Jaspers ugotavlja, da se Kantovo mišljenje kot pravo filozofiranje bistveno razlikuje tako od krščanske ponižnosti kot tudi od samozaverovane prevzetnosti stoikov.

Čeprav med pomembnejšimi v nemški filozofiji, je Jaspers v slovenskem filo-

zofskem prostoru še slabo poznan, lahko bi rekli, da celo po krivici prezrt. Tudi zaradi duha časa preteklih desetletij, ki mu je bil bližje Nietzschejev "bog je mrtev". Avtorica spremne besede, dr. Cvetka Tüth: "Bo postopna objava Jaspersovih del dostojna alternativa ... znanemu in tako zelo popularnemu (Nietzschejevemu) dožemanju časa brez konca v nič, z drugačnim pojmovanjem časa, časa brez konca v večnost."

Cvetka Tüth zaključí, da bi bilo zelo napačno pričakovanje, ki bi Jaspersovo misel pri nas skušalo jemati kot sredstvo za zavračanje kakšne že uveljavljene smeri. Ta drobna knjižica je naravnost idealna za uvodno spoznavanje avtorja ter dober uvod v ostala njegova dela, morda celo spodbuda za prevajanje letih in nadaljnji razvoj filozofije v našem prostoru.